

DİRAYET TEFSİRİNDE ESBÂB-I NÜZÛLÜN YERİ; MEDÂRİKÜ'T-TENZİL ÖRNEĞİ*
THE PLACE OF ASBÂB AL-NUZÛL IN DIRĀYAH TAFSİR; THE EXAMPLE OF MADĀRİK
AL-TANZİL

GÜLSÜM AKMAN – NURULLAH DENİZER

YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ – DR. ÖĞR. ÜYESİ
UŞAK ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ
gusunakman@hotmail.com – nurullah.denizer@usak.edu.tr

Öz:

Kur'an'ın okunup içselleştirilmesi ve hayatın her alanında uygulanabilmesi için öncelikle doğru anlaşılması gereklidir. Kur'an'ın doğru anlaşılması içinse yorumlama çalışmalarının temelini oluşturan Kur'an ilimlerinin bilinmesi şarttır. Bu ilimler içinde mühim bir yere sahip olan esbâb-ı nüzûl ilmi, ilk tefsir çalışmalarının yapıldığı dönemlerden itibaren müfessirlerin eserlerinde kullandıkları yöntemlerden biri olmuştur. Sahâbe ve tâbiûndan gelen rivayetlerle olaylar ve sebepleri arasında ilişki kurarak, ayetlerden nüzûl maksadına en uygun hükmü çıkarmayı kolaylaştıran esbâb-ı nüzûl, rivayet tefsirlerinin neredeyse temelini oluşturmaktadır. İslam coğrafyasının genişlemesi neticesinde ortaya çıkan yeni meseleler ışığında, rivayetleri sonraki nesillere aktararak yapılan Kur'an'ın anlaşılması faaliyeti dil, edebiyat, fen ve sosyal meselelere de tefsirlerde yer vermek suretiyle genişletilmiştir. Bu gelişmeler neticesinde müfessirler dirayet tefsirleri kategorisinde eserler vermeye başlamışlardır. Rivayet tefsirlerinde mühim bir yere sahip olan esbâb-ı nüzûl rivayetleri, dirayet tefsiri olarak yazılan eserlerde de gereken önemi görmüştür. Medâriküt-Tenzil özelinde dirayet tefsirinde esbâb-ı nüzûle verilen yerin tespiti amaçlı bu çalışmada; esbâb-ı nüzûlün tanımı, önemi ve Ebü'l-Berekât en-Neseffî'nin, Medâriküt-Tenzil isimli eserinde esbâb-ı nüzûle nasıl yaklaştığı, rivayetleri verirken hangi yöntemleri takip ettiği ve hangi ifadeleri kullandığı gibi hususlara açıklık getirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kur'an İlimleri, Esbâb-ı Nüzûl, Neseffî, Medâriküt-Tenzil.

Abstract:

In order for the Qur'an to be read and internalized and for life to be implemented, it must first be understood correctly. To understand the Qur'an correctly, it is necessary to know the sciences of the Quran, which forms the basis of the studies of interpretation. The science of asbâb al-nuzûl, which has an important place among these sciences, has been one of the methods used by the commentators since the first tafsir studies were carried out. Asbâb al-nuzûl, which makes it easier to determine the most correct meaning of the verses for the purpose of nuzûl by establishing a relationship between the narrations coming from the Companions and their followers, and the events and their causes, is almost the basis of the tafsir narrations. In the light of the new issues that emerged as a result of the expansion of the Muslim lands, the understanding of the Qur'an, which was carried out by transferring the narrations to the next generations, was expanded by including language, literature, science and social issues in tafsir studies. As a result of these developments, the commentators have begun to give works in the category of dirayah tafsiirs. Asbâb al-nuzûl, which has a significant place in the riwayat tafsiirs, has also occupied an important place in the dirayah tafsiirs. In this study, which aims to determine the place given to asbâb al-nuzûl in the dirayah tafsiirs which became part of the tafsir literature later, the definition and importance of asbâb al-nuzûl and how Abû'l-Barakât al-Nasafî approached to asbâb al-nuzûl in his work titled Madârik al-Tanzil and which methods he followed while giving narrations and which expressions he used were clarified.

Keywords: Tafsir, the Sciences of the Qur'an, Asbâb al-Nuzûl, Nasafî, Madârik al-Tanzil.

MAKALE TÜRÜ ARTICLE TYPE	GELİŞ TARİHİ RECEIVED	KABUL TARİHİ ACCEPTED	YAYIN TARİHİ PUBLISHED	ORCID NUMARASI ORCID NUMBER
Araştırma Makalesi/Research Article	11.05.2020	14.07.2020	24.07.2020	0000-0003-2968-9908 0000-0002-4731-6585
İNTİHAL/PLAGIARISM		DOI NUMARASI/DOI NUMBER		
Bu makale intihal tarama programıyla taranmıştır. This article has been scanned via a plagiarism software.		-		
ATIF/CITE AS				
Akman, Gülsüm. "Dirayet Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûlün Yeri; Medâriküt-Tenzil Örneği/ The Place of Asbâb al-Nuzûl in Dirayah Tafsir; the Example of Madârik al-Tanzil". <i>ilahiyat</i> 3 (Aralık/December 2019): 157-177.				

* Bu makale 09.08.2018 tarihli Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğine ilişkin Senato Esaslarının 25. maddesi uyarınca, yakın tarihte savunması yapılacak olan "Ebü'l Berekât en-Neseffî'nin Medâriküt-Tenzil Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Allah Teâlâ'nın (cc) yeryüzünde halifesi olan insanın, dünyaya gönderiliş amacına uygun yaşamak için başvurduğu ilk kaynak Kur'ân'dır. İslamiyet'in başlangıcından itibaren Kur'ân'ı doğru anlamak ve yorumlamak için yapılan çalışmalar neticesinde Ulûmu'l Kur'ân ortaya çıkmış ve bu ilimlerin içerisinde de esbâb-ı nüzûl konusu müstesna bir yer tutmuştur. Hem dünyayı anlamlandırmak hem de ahiret hayatına hazırlanmak için Kur'ân'ı doğru anlamak mecburiyetinde olan Müslümanlar, ayetlerin nâzil olduğu zaman ve mekânda gerçekleşen olaylara vâkif olmak suretiyle zihinlerinde nüzûl ortamını somutlaştırma çabası içinde olmuşlardır. Sahâbe ve tâbiûndan gelen haberlerle nüzûl ortamını resmetmesi ve ayetlerin iniş maksadını açıklaması yönüyle esbâb-ı nüzûl, ilk dönemlerden itibaren yazılmış olan tefsirlerde en çok başvurulan yöntemlerden biri olmuştur. İlk dönemlerde müfessirler, Kur'ân'ı, Kur'ân'a başvurarak, Rasûlullah'ın (sas) fiil ve sözlerine müracaat ederek veya ayetlerin nüzûlünde Allah Teâlâ'nın (cc) maksadını açıklamaya yarayan sahâbe nakillerini içeren haberleri vermek suretiyle tefsir etmişlerdir.

¹ Bunun yanında sonraki dönemlerde ortaya çıkan dirayet tefsirleri de esbâb-ı nüzûle gereken önemi vermişlerdir. Kur'ân'ın maksada en uygun şekilde anlaşılması için yapılan açıklamalarda ayetin nâzil olduğu döneme işaret etmeden verilen yorumların eksik olacağına farkında olan müfessirler, eserlerinde Kur'ân ilimleri ile alakalı meselelere de oldukça fazla değinmişlerdir. Bu müfessirlerden birisi de Moğol istilasını nedeniyle o güne kadar elde edilmiş ilmi birikimin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir dönemde yaşayan Ebû'l-Berekât en-Nesefî'dir (ö. 710/1310). Kendisinden önce gelen müfessirlerin yolundan giden Nesefî, dirayet tefsirleri arasında kabul edilen tefsirinde esbâb-ı nüzûle gereken önemi vermiş, kendisine bu konuda ulaşan bütün rivayetleri değerlendirerek ayetlerin nüzûl sebeplerini eserinde belirtme gayreti içerisinde olmuştur.

Bu çalışmada Nesefî'nin *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vil* isimli tefsirinde esbâb-ı nüzûle yaklaşımı, hangi yöntemlerle rivayetleri takdim ettiği, rivayetleri verirken kullandığı tabirler, esbâb-ı nüzûl kaynakları vb. konular örneklendirilerek dirayet tefsirlerinde esbâb-ı nüzûlün yeri bu eser üzerinden tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. DİRAYET TEFSİRİ

Sadece nâzil olduğu dönemde değil dünya hayatının sonuna kadar yeryüzünde varlığını sürdürecektir bütün insanların kılavuzu olan Kur'ân'ın zengin bir muhtevası vardır. İçerdiği konuların çeşitliliği yanında müfessirlerin ilgi alanlarının ve uzmanlıklarının farklı olması nedeniyle tefsir eserleri oldukça farklı yöntemlerle yazılmıştır. Müfessirlerin bir kısmı Kur'ân'dan çıkarılacak hükümler üzerine eserlerine bir yön verirken, bir kısmı dil ve kıraat kurallarına göre ayetleri açıklamaktadır. Bazı müfessirler ayetlerden çıkarılacak bilimsel delillere, bazıları ise kıssalara yönelerek eserlerini oluşturmaktadır. Müfessirler ilk dönemlerde Kur'ân ayetlerini açıklarken sadece Rasûlullah'ın (sas) hadislerini, sahâbe ve tâbiûnun kendi içtihadları ile beraber aktardıkları rivayetleri nakletmeyi tercih ediyorlardı. Kur'ân, sünnet, sahâbe ve tâbiûndan nakledilen sözlere dayanan tefsirler rivayet tefsiri olarak adlandırılmışlardır.²

İslam coğrafyasının genişlemesi ile birlikte fethedilen yerlerde yaşayan insanların kültürlerinin farklı olması ve Arap diline hâkim olmayışları, rivayetleri tam olarak anlamalarını zorlaştırdı. Bu arada sınırların genişlemesi nedeniyle yeni ilim dalları ile tanışılması, daha önce var olmayan

¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 2: 118.

² Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirin*, (Kahire: Mekettebü Vehbe, 1985), 1: 134.

bazı problemlerin ortaya çıkması ve bu meselelerin çözülmesi bağlamında mezheplerin oluşumu gibi nedenlerle sadece rivayete bağlı tefsirler ihtiyaca cevap veremedi. Bu gelişmeler üzerine müfessirler Kur'ân'ın tefsirini yaparken rivayetlerin yanı sıra dil, edebiyat, mantık, kıyas gibi çeşitli ilimlerden faydalanmak suretiyle kendi görüşlerini de aktardıkları, "ma'kûl" ve "rey" olarak da adlandırılan "dirayet tefsiri" yöntemiyle eserler yazmaya başladılar.³

Dirayet tefsirinde müfessir daha aktif bir durumdadır. Sadece rivayeti vermekle eksik kalacağını düşündüğü yerleri akıl süzgecinden geçirmek suretiyle açıklar, yorumlar ve bir nevi içtihat yapar. Aslında Rasûlullah'ın (sas) tefsir tarzı da bu şekilde olduğu için dirayet tefsirini rivayet tefsirinden keskin bir şekilde ayırmak pek mümkün değildir. Zira Allah Teâlâ (cc) birçok ayette müminleri akli kullanmaya teşvik etmiştir. Rasûlullah (sas) da günlük dilde kullanılan bazı lafızların başka anlamlara gelebileceği yönünde uyarılarda bulunmuştur. Bütün bunlar Kur'ân'ı yorumlama faaliyetlerinin ilk zamanından beri aslında dirayet yönteminin uygulandığını gösterir. İlk dönemlerde rivayetlerin sıhhati açısından gösterilen hassasiyetin sonradan zaâfa uğraması, İsrâiliyatın fazlaca kullanılması ve mevzû hadislerdeki artış müfessirleri daha titiz çalışmak mecburiyetinde bırakmıştır. Rivayet ve kaynaklar hususunda gösterilen hassasiyet ve yeni çıkan bazı meselelere çözüm bulma gayreti neticesinde çok sayıda eser yazılmış ve dirayet tefsirleri kategorisi geliştirilmiştir.⁴

Dirayet tefsirlerinin ilk örneklerinden biri Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) *et-Tefsîrû'l-Kebîr* adlı eseridir. Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihü'l-Gayb*, Kadı Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-Tenzîl*, İbnü'n-Nakîb el-Makdisî'nin (ö. 698/1298) *et-Tahrîr ve't-Tahbîr*, Ali b. Muhammed el-Hâzin'in (ö. 741/1341) *Lübâbü't-Te'vîl*, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahrü'l-Muhît*, Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm* ve Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân* isimli eserleri dirayet tefsirinin başarılı örneklerindedir.⁵ Bunun yanında Celâluddîn el-Mahallî (ö. 864/1459) ve Celaluddin es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tefsîrü Celâleyn* ve Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *Ruhu'l-Meânî* adlı tefsirleri bu alanda yazılmış mühim eserlerdendir. Bu çalışmanın konusu olan Nesefî'nin *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl* isimli eseri de en meşhur dirayet tefsirlerinden birisidir.⁶

Tefsir ilminde, ayetlerde lüzum eden izah ve açıklamalara sağladığı katkı nedeniyle ilk dönemlerden itibaren esbâb-ı nüzûl rivayetlerine sıkça yer verilmiştir. Sahâbe ve onları takip eden âlimlerin Kur'ân'ı tefsir ederken esbâb-ı nüzûl rivayetlerine gösterdiği önem nedeniyle ilk zamanlarda tefsir ilminin sebep-i nüzûlü bilmekten ibaret olduğu söylenmiştir.⁷ İlk dönemlerde ortaya çıkan bu anlayış daha sonra teşekkül eden dirayet tefsirlerinde de devam etmiş ve ayetlerdeki kapalılıkları gidermek için müfessirler esbâb-ı nüzûl rivayetlerinden faydalanmışlardır.⁸

2. ESBÂB-I NÜZÛL

2.1. TANIMI

Esbâb-ı nüzûl, Kur'ân'ın nâzil olma süreci devam ederken ortaya çıkan bir olaya veya Rasûlullah'a (sas) sorulmuş bir soruya, olayın meydana geldiği günlerde, söz konusu meseledeki problemleri

3 Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, 1: 183; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2: 210.

4 Abdülhamit Birişik, "Tefsir", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40: 281-290.

5 Birişik, "Tefsir", *DİA*, 40: 281-290.

6 Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2: 211.

7 Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 25. Baskı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 116.

8 Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, 37. Baskı (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 229.

giderecek şekilde cevap vermek veya konuyla alakalı hükmü açıklamak için nâzil olan ayet veya ayetlerin, indiği ortamı tasvir eden hadiselerdir.⁹

Kur'ân'da bütün ayetler hususi olarak bir nedene bağlı olarak inmemişlerdir. Özel bir sebeple nâzil olan ayetlerin sayısı hususunda âlimler bir görüş birliğine varamamıştır. Sayısı hususunda ihtilaf olsa da tespit edilen esbâb-ı nüzûl rivayetleri gerek tefsirler gerekse müstakil eserler vasıtasıyla günümüze kadar ulaştırılmıştır. Kur'ân'ın gayesi insanları ihtiyaç duydukları konularda bilgilendirmek, yanlış davranışlarını düzeltmek ve onları doğruya yöneltmektir. Nâzil olan hiçbir ayetin maksatsız indiği düşünülemez fakat esbâb-ı nüzûl kavramı, özel olarak belli bir sebebe bağlı nâzil olan ayetler için kullanılır.¹⁰

2. 2. ÖNEMİ

İslam âlimleri esbâb-ı nüzûlü bilmenin faydaları hususunda değişik görüşler ortaya koymuşlardır. Vahidî, (ö. 468/1076) "Anlatımın tümüne vukûfiyet ve sebebi nüzûl bilgisi olmadan ayetin tefsirini bilmek mümkün değildir." der.¹¹ Suyûtî'ye göre manaları bilmek ve müşkül durumları ortadan kaldırmak bu ilmin en başta gelen faydalarındandır. Müstakil olarak esbâb-ı nüzûl rivayetlerini derlediği eseri *Lübâbü'n-Nükûl*'ün mukaddimesinde tarihin akışına göre esbâb-ı nüzûlü bilmenin faydası yoktur diyen kimsenin hata ettiğini söylemiştir.¹² Bunun yanı sıra Suyûtî, İbn Dakîku'l-İd'in (ö. 702/1302) "Sebebi nüzûlün açıklanması Kur'ân'ın manalarını anlamada kuvvetli bir yoldur." dediğini belirtmiş ve İbn Teymiyye'nin (ö. 622/1225) "Sebebi nüzûlü bilmek ayeti anlamaya yardım eder. Çünkü sebebi bilmek, sebepten kaynaklanan neticenin bilgisine götürür." ifadesine eserinde yer vermiştir. Ayrıca selef âlimlerinin bazı ayetlerin anlamlarını tam olarak çözemediklerinde esbâb-ı nüzûle müracaat ettiklerinden ve böylece müşkülü hallettiklerinden bahsetmiştir.¹³

Ayetlerin nâzil oluş sürecinde yaşanan olaylara vâkıf olmamak, çoğu zaman ayetlerin olduğundan başka şekilde anlaşılmasına sebep olur. Bu ise ayetin muhatabı olan insanların kafalarının karışmasına ve ayetlerin indirilişindeki hikmetin kavranamayışına yol açar.¹⁴

Kur'ân'ı tam olarak anlayabilmek için esbâb-ı nüzûlü bilmenin faydalarını şu şekilde özetlemek mümkün görünmektedir:

1. Esbâb-ı nüzûl sayesinde Kur'ân'da emredilen buyrukların hikmeti tam olarak anlaşılabilir.
2. Nüzûl sebebi bilindiği zaman ayetin içerdiği hüküm tahsis edilmiş olur.¹⁵
3. Ayetlerin ulaşmak istediği gayeyi anlamak için nüzûl sebeplerine vâkıf olmak gerekir. Zira Kur'ân'da geçen bazı ayetlerin manası ancak nüzûl sebebiyle bilinebilir.¹⁶
4. Özel durumları sebebiyle hakkında ayet inmiş olan kişiler tespit edilmiş olur. Böylelikle hükmün kimin için geçerli olduğu bilinir ve başkalarıyla karışma ihtimali ortadan kaldırılıp ayetteki kapalılığın giderilmesine katkı sağlar.¹⁷
5. Esbâb-ı nüzûl bilindiği müddetçe ayetlerde verilmek istenen manaya daha kolay ulaşılabilir.

9 Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1994), 68.

10 Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl," *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 11: 360-362.

11 Vahidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 3. Baskı (Demmam: Daru'l-İslah, 1992), 37.

12 Suyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl* fi Esbâbi'n-Nüzûl, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 2002), 7.

13 Suyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl*, 32.

14 Salih Subhî, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 15. Baskı (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1983), 130.

15 Zerkânî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988), 1: 113.

16 Vahidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 37.

17 Demirci, *Kur'ân ve Yorum*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 229.

6. Hasr tevehhümü giderilmiş olur. Böylelikle ayetlerden başka manalar çıkarma ve ilgili olmayan kişileri ayetin içerdiği hükümle bağlama tehlikesinin önüne geçilmiş olur.¹⁸

7. Nüzûl sebebine vâkıf olan kişi ayeti işittiği zaman, ayeti kavrama noktasında idrak ve hıfzı kolaylaşır.¹⁹

Kur'ân'ın gerçek manasına ulaşabilmek hususunda mühim bir konuma sahip olan esbâb-ı nüzûl ilminin müspet özelliklerinin yanında az da olsa menfi yönlerinin de bulunduğu ifade edilmiştir. Esbâb-ı nüzûl ile ortaya çıkan bu olumsuzluklar ilmin kendisi ile değil, rivayetlerin aktarılması ile alakalıdır. Rivayetlerin tam olarak tasnif edilmemiş olması sebebiyle sahâbeden gelen nakillerle müfessirlerin görüşleri birbirine karışmıştır. Ayrıca bazı tefsirler ve esbâb-ı nüzûl kitaplarında titizlikle uyulan rivayetlerin senedinin verilmesi uygulaması, sonraki dönemlerde senetlerin hazfedilmesi şekline dönüşmüştür. Bununla birlikte sıhhat sorunu olan birçok rivayet kaynaklarda kendine yer bulmuş ve bu rivayetler sahih rivayetler kadar ilgi görmüştür. Bu sebeple Kur'ân'ın anlaşılması için çıkılan bu yolda zihnin idrak edemeyeceği örnekler vermek suretiyle asıl maksattan uzaklaşma tehlikesi ortaya çıkmıştır.²⁰ Gerçek manaya ulaşmak için sahih ve doğru bilgiler sayesinde elde edilen esbâb-ı nüzûl rivayetlerinden faydalanılması büyük önem arz etmektedir.²¹

Ayetler için verilen birden fazla nüzûl sebebi de tefsir ilminde belirli bir mesafe kat etmemiş olan okuyucunun zihninde tereddütlere yol açabilir.

Kur'ân ayetlerinde kastedilen manaya ulaşabilmek için sebep-i nüzûl rivayetlerine başvurmak gerekli olmakla birlikte bu maksatla sadece söz konusu alanı kullanmak yorum gücünü sınırlandıracaktır. Ayette verilen mesajın, verildiği tarihin ötesine taşınıp hayata uygulanabilir hale gelmesi için bu aksaklıkların giderilmesi ve rivayetlerin hadis usulü açısından değerlendirilip tasnife tâbi tutularak güvenilir bilgilere ulaşımın kolaylaştırılması son derece mühimdir. Yapılacak bu çalışmalarla görüş açısının genişlemesi ve yorum ufkunun mesafe kat etmesi kolaylaşacaktır.²²

Nesefî tefsirinde esbâb-ı nüzûl konusunda gerekli özeni göstermiş ve ayetlerin nüzûlüne neden olan hadiseleri anlatan rivayetleri nakletmiştir. Bu rivayetlerden verilen örneklerle *Medârikü't-Tenzîl* özelinde dirayet tefsirlerinde esbâb-ı nüzûle yaklaşım konusuna açıklık getirmeye çalışılacaktır.

3. MEDÂRİKÜ'T-TENZİL'DE ESBÂB-I NÜZÛL

3. 1. NESEFÎ'NİN ESBÂB-I NÜZÛL KAYNAKLARINI KULLANMA YÖNTEMİ

Moğol istilası nedeniyle birçok eserin yok edildiği bir dönemde yaşayan Nesefî, eserlere ulaşmanın zorluğunun tahmin edilebildiği bir dönem olmasına rağmen tefsirini yazarken kendisinden önce yaşamış olan âlimlerin eserlerinden mümkün olduğunca yararlanmıştır. Esbâb-ı nüzûl rivayetlerini verirken tefsir kaynakları olarak Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiü'l-Beyân*, Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *Keşf ve'l-Beyân*, Begavî'nin (ö. 516/1122) *Meâlimü't-Tenzîl*, Zemahşerî'nin *el-Keşşaf*, Kurtûbî'nin *el-Câmi'li Ahkâmî'l-Kur'ân*, İbn-i Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîriü'l-Kur'âni'l-Âzîm* gibi muteber tefsir kitaplarını kullanmıştır. Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Câmiü's-Sahih*, Tirmîzî'nin (ö. 279/892) *Sünen*, Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cemü'l-Evsat*, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin

18 Zerkânî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmî'l-Kur'ân*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 1: 113.

19 Mustafa Ali Işık, "Hazin Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007), 3.

20 Halil Aldemir, "Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Geliştirilen Çözüm Yollarının Tahlili", *Ekev Akademi Dergisi*, 15/48 (2011): 141-159.

21 Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 2. Baskı (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 221.

22 Demirci, Kur'ân ve Yorum, 231.

(ö. 405/1014) *Müstedrek*, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Delâilü'n-Nübüvve* gibi sahih hadis kaynaklarından da rivayetler vermiştir. Ayrıca Vahidî'nin *Esbâbü'n-Nüzûl* isimli eseri müstakil esbâb-ı nüzûl kitapları arasından en çok başvurduğu kaynak olmuştur.

Nesefî, eserinde kaynaklara başvururken çeşitli yöntemler kullanmıştır. Göze çarpan ilk yöntem, esbâb-ı nüzûl rivayetlerini verirken eser ve müellif isimlerini zikretmeden rivayeti verip, kaynağa dipnotta işaret etmesidir. Örneğin “*Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır.*”²³ ayetinin nüzûl sebebi olarak Uhud Savaşı sırasında yaşanan bir olayı rivayet etmiştir:

“İbn Kamia, Rasûlullah'ın (sas) azı dişini bir taşla kırmış ve öldürmek istemişti. Fakat ordunun sancaktarı olan Musab b. Umeyr buna engel olmak isterken çıkan arbede de şehit edilmişti. Rasûlullah'ı (sas) öldürdüğünü zanneden İbn Kamia ‘Muhammed’i öldürdüm.’ diye bağırırken şeytandan geldiği tahmin edilen bir başka ses de ‘Muhammed öldürüldü.’ diye bağırıyordu. Bunun üzerine Müslüman askerler arasında başlayan çözüme Rasûlullah'ın (sas) seslenmesi ve sahâbeleri etrafında toplaması üzerine bertaraf edilmişti. Rasûlullah'ın (sas) etrafında toplanan sahâbeler kaçışlarından dolayı kınanınca kendilerini savunmak için vefat haberinin geldiğini söylediler. Bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”²⁴

Nesefî, bu ayeti tefsir ederken kullandığı sebep-i nüzûl rivayetinin kaynağı olarak Zemahşeri'nin *Keşşaf*²⁵ isimli eserini göstermiştir. Tefsirini yazarken bu eserden o kadar çok faydalanmıştır ki *Medârikü't-Tenzil*'in *Keşşaf*'ın özeti olduğu yönünde eleştiriler yapılmıştır. Nesefî bazen “*Keşşaf Sahibi*” ibaresiyle rivayetleri verirken, kimi zaman da *Keşşaf*'tan kelimesi kelimesine aldığı rivayetleri isim ve kaynak zikretmeden vermeyi tercih etmiştir.

Nesefî'nin kaynak kullanımında dikkat çeken bir başka özellik ise sebep-i nüzûl rivayetlerini aktarırken senetleri zikretmeyip, direkt rivayete başlaması bazı durumlarda ise ilk râviyi belirtme yolunu tercih etmesidir. Nesefî'nin isimlerini zikrederek sebep-i nüzûl rivayetlerini verdiği sahâbe ve tâbiûndan bazıları Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654), Hz. Ali (ö. 40/661), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697), Hz. Aişe (ö. 85/678), Ebü'l-Âliye (ö. 90/709), Enes b. Mâlik'tir (ö. 93/711-12).

Mesela, “*Ey bürünüp sarıman (Resûlüm)! Kalk ve (insanları) uyar.*”²⁶ ayetinin nüzûlüne dair rivayeti Cabir b. Abdullah'tan (ra) aktarmıştır:

“Cabir'in (ra) haber verdiği göre Rasûlullah (sas) Hira Dağı'nda bulunduğu bir sırada kendisine “Ey Muhammed! Şüphesiz ki sen Allah'ın Rasûlüsün.” diye nida edilmişti. Kendisine nida edenin yer ile gök arasında bir yerde taht üzerinde oturduğunu gören ve dehşete kapılan Rasûlullah (sas), hemen eşi Hz. Hatic'e'nin yanına gelerek ona kendisini örtmesini söylemişti.”²⁷ Bunun üzerine Cebrail (as) geldi ve bu ayeti okudu.”²⁸

23 Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'ân-Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), Âl-i İmrân 3/144.

24 Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vil*, nşr. Fazıl Hak bin Abdülkadir Nergis, Abdülaziz bin İdris Ençakar (İstanbul: Dâru Yâsîn, 2012), 1: 220.

25 Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf'an Hakâikü't-Tenzil* (Beyrut: Daru'l Kitâbi'l-Arabî, 1407) 1: 422.

26 Müddessir 74/1-2.

27 Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahih*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır (Riyad: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422), “Kitâbü't-Tefsir, 7”, 4924.

28 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3: 462.

Nesefî, Buhârî'yi kaynak göstererek Cabir'den (ra) rivayet ettiği bu hadiste senetteki diğer râvileri hazfetmiştir. Bu yöntemi tercih etmesinin nedeni eserinin mukaddimesinde belirttiği üzere bikkınlık verecek kadar uzun, maksada ulaştırmayacak kadar kısa olmayan; orta halli bir tefsir yazma niyeti olabilir. Râvilerini belirterek verdiği esbâb-ı nüzûllerde genel olarak senedi hazfedip ilk râviyi zikretmekle yetinmiştir.

Kaynakların kullanımında dikkat çeken bir başka husus, Nesefî'nin rivayetlerin sıhhati hakkında herhangi bir yorum yapma yoluna gitmeyip, çok nadir de olsa zayıf gördüğü isnatlar için bilgi edinilebilecek eserlere ve bu zayıflık hakkında yapılan yorumlara dipnotta yer vermesidir. Örneğin, “*Onlardan kimi de eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette biz sâlihlerden olacağız, diye Allah'a and içti.*”²⁹ ayetinde Allah Teâlâ'nın (cc) hitabına muhatap olan kişinin Sa'lebe b. Hâtıp olduğundan bahsederek rivayeti şu şekilde vermiştir:

“Rivayet edildiğine göre Sa'lebe b. Hâtıp, Rasûlullah'a (sas) gelerek Allah Teâlâ'nın (cc) kendisine mal ve servet vermesi için dua etmesini istedi. Rasûlullah'ın (sas) az ama şükrünü eda edebileceği malın, çok ama şükrünü yerine getiremeyeceği maldan daha hayırlı olduğu hususundaki uyarılarını dikkate almayıp ısrarını sürdürdü. Hatta bu rızık üzerinde hakkı olanlara mutlaka haklarını vereceğine dair de yemin etti. Bu sözler üzerine Rasûlullah (sas) Sa'lebe için dua edince bir miktar koyun sahibi olan Sa'lebe'nin sürüsü, kurtçukların çoğaldığı gibi ürediler. Öyle ki Medine arazisi Sa'lebe'nin sürüsüne dar gelmeye başladı ve oradan ayrılıp bir vadiye yerleşti. Artık Cuma namazına ve cemaatlara de gelmez olunca Rasûlullah (sas) kendisini merak etti. Mal varlığı çoğaldığı için vadiye sığmaz olduğunu haber verdiler. Bunun üzerine Rasûlullah (sas): ‘Vah! Vah! Yazık oldu Sa'lebe'ye!’ buyurdu.

Daha sonra Rasûlullah (sas) zekât toplamakla vazifeli iki memurunu gönderdiğinde Sa'lebe, bu memurlara zekâtını vermediği gibi üstüne bir de yaptıklarının cizye toplamaktan başka bir şey olmadığını söyledi. Memurlar yanına geri döndüğünde Rasûlullah (sas), henüz onlar konuşmaya başlamadan: ‘Vah! Vah! Yazık oldu Sa'lebe'ye!’ sözünü iki kere tekrarladı. Bunun üzerine bu ayet nâzil oldu. Ayetin nüzûlünden sonra zekâtını vermek isteyen Sa'lebe'nin zekâtını Rasûlullah (sas) kabul etmediği gibi halifelikleri döneminde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de buna yanaşmadılar. Sa'lebe, Hz. Osman'ın halifeliği döneminde vefat etti.”³⁰

Nesefî bu ayetin tefsirini yaparken sahâbeden Salebe ile Rasûlullah (sas) arasında yaşanmış bir olayı sebep-i nüzûl rivayeti olarak aktarmış, ayetin tefsiri içerisinde rivayetin sıhhati hakkında bir fikir beyan etmemiştir. Bunun yanında dipnotta Beyhakî'nin *Delâilü'n-Nübüvve*³¹ isimli eserinde yapmış olduğu, bu hadisin isnadında birçok zayıf kimsenin oluşu ve bunların hiçbirisinin delil kabul edilen kimseler olmadığına dair yorumunu okuyucunun dikkatine sunmuştur. Isnadın zayıf olduğunu bile bile tefsirine bu rivayeti alması, esbâb-ı nüzûl ilminin ortaya çıkarabileceği olumsuzluklar bahsinde konu edilen durumu açıklaması bakımından örnek olarak gösterilebilir.

Nesefî, kaynak belirttiği rivayetlerde genelde tek kaynak göstermiş olsa da bazı durumlarda tek rivayet için birden fazla kaynak gösterme yöntemini de kullanmıştır. Mesela, “*(Münafıklar arasında) bir de (müminlere) zarar vermek, (hakkı) inkâr etmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resûlüne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescid kuranlar ve: (Bununla) iyilikten başka bir şey istemedik, diye mutlaka yemin edecek olanlar da vardır. Hâlbuki*

²⁹ Tevbe 9/74.

³⁰ Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 1: 540.

³¹ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Abdillah b. Musa, *Delâilü'n-Nübüvve*, nşr. Doktor Abdülmuti Kalabi (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988), 5: 291.

Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder.”³² ayetinin tefsirini yaparken bu metodu kullanmıştır:

“Rivayet edildiğine göre Kuba Mescidi Benî Amr b. Avf oğulları tarafından inşa edildiği zaman Rasûlullah (sas) bu mescitte namaz kılması için davet edildi. Rasûlullah (sas) da bu davete icabet ederek gelip namaz kıldı. Bunun üzerine Avf oğullarının amcaoğulları olan Ğanem b. Avf oğulları kıskançlığa ve hasede kapıldılar ve onlar da bir mescid yapmaya karar verdiler. Bu mescidi hem Rasûlullah'ın (sas) namaz kılması hem de Ebû Âmir er-Rahip adında bir adamın kullanımı için yapmışlardı. Ebû Âmir, Uhud Savaşı esnasında Rasûlullah'a (sas) düşmanlığını ilan edip Huneyn Savaşı'na kadar bu tavrını sürdüren adamdır.

Ğanem b. Avf oğulları bu niyetlerle Kuba Mescidi'nin yanına yaptıkları mescidin inşası bitince Rasûlullah'ın (sas) yanına gelerek kendileriyle namaz kılmasını istediler. Rasûlullah da (sas) Tebük seferine çıkmak üzere olduğunu ve döndüğü zaman namaz kılmaya geleceğini belirtti. Tebük seferinden döndükten sonra mescidi inşa edenler Rasûlullah'a (sas) gelerek bu sözünü hatırlattılar. O sırada bu ayet nâzil oldu ve Rasûlullah (sas) o mescidin yerinin çöplük yapılması ve oraya leşlerin, süprüntülerin ve pisliklerin atılması için mescidin yıkılmasını emretti. Verilen emir derhal yerine getirildi.”³³

Nesefî bu ayetin tefsirinde hem Vahidî'nin *Esbâbü'n-Nüzûl*³⁴ isimli eserini hem de Taberî'nin³⁵ tefsirini kaynak göstererek her iki kaynaktan aynı rivayeti sebep-i nüzûl olarak vermiştir.

Bu konuda dikkat çeken bir başka özellik ise Nesefî'nin bazı ayetler için verilen rivayetlerin esbâb-ı nüzûl olduğuna dair cumhurun görüşü veya âlimlerin ittifakının bulunduğu durumlarda bu hususu belirtmesidir. Örneğin “(Seninle) alay edenlere karşı biz sana yeteriz.”³⁶ buyuran Allah Teâlâ'nın (cc) kastettiği kimselerin kim olduğunu açıklarken bu yola başvurmuştur:

“Bu ayetin nâzil olmasına sebep olan kimseler cumhura göre aşağıda ismi verilen ve Rasûlullah'a (sas) aşırı derecede eziyet veren ve alay eden beş kişidir. Allah Teâlâ (cc) bahsi geçen bu kişileri helak etti. Velid b. Muğire, elbisesinin bir tarafına takılan okun topuğundaki bir damara saplanması ve damarının kesilmesi sonucu öldü. As b. Vâil'in ölümü, ayağına batan dikenden dolayı oldu. Esved b. Abdülmuttalip'in gözleri kör oldu. Esved b. Yeğus, bir ağacın altında otururken kapıldığı hastalık yüzünden devamlı başını ağaca vuruyor, elindeki dal ile de yüzüne vurup duruyordu. Nihayetinde ölümü de bu sebepten oldu. Haris b. Kays; burnunu temizlerken kan ve irin gelip dururdu ve bu hastalık onun ölümüne sebep oldu.”³⁷

Örnekte görüldüğü üzere Nesefî, bu ayeti tefsir ederken sebep-i nüzûl rivayeti olarak verdiği haberin cumhurun görüşü olduğunu belirtmiş ve rivayetin sıhhat derecesi ve olayın sebep-i nüzûl olduğuna dair kesinlik bilgisini eserden faydalananlara vermek istemiştir.

3. 2. ESBÂB-I NÜZÛL RİVAYETLERİNİ ELE ALIŞ METODU

Nesefî tefsirinde, kendisinden önce gelen müfessirlerin esbâb-ı nüzûl rivayetlerini verirken kullandığı metodlara başvurarak rivayetleri birbirinden farklı şekillerde okuyucuya aktarmıştır. Bazen ayetin tefsiri arasına söz konusu rivayeti yerleştirmiş, bazen tefsirle alakalı söyleyeceklerini bitirdikten sonra sebep-i nüzûl rivayetini vermiştir. Bazı durumlarda ise ayeti tefsir etmeye

32 Tevbe 9/107.

33 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1: 551.

34 Vahidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 271.

35 Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 4: 159.

36 Hicr 15/95.

37 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1: 552.

başlamadan önce sebebi belirtmiştir. Kimi yerde tefsirini yaptığı ayet için tek rivayet verirken kimi yerde bir ayet için birden fazla rivayet aktarmıştır. Bazı durumlarda verdiği rivayetin tek bir ayetin sebab-i nüzûlü olduğunu belirtirken, bazı rivayetlerin bir grup ayetle ilgili olduğuna dikkat çekmiştir. Rivayetin, ayetin tamamı için değil, bir kısmı için nüzûl sebebi olduğu durumlarda bu hususa işaret etmiştir. Aktardığı rivayet bir veya birden fazla surenin tamamının nüzûl sebebi ise bu durumu da belirtmiştir. Bunun yanında her ayet için esbâb-ı nüzûl bulma gibi bir çaba içerisine girmemiş ve esbâb-ı nüzûl hususunda başvurduğu kaynaklarda yer alan bazı rivayetlere eserinde yer vermeyerek kimi sureler için hiç sebab-i nüzûl rivayeti aktarmamıştır.³⁸

Ayetin tefsirine geçmeden sebab-i nüzûl rivayetini verdiği örneklerden biri Bakara Suresi'nin 178. ayetidir. *“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür). Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar başışlanırsa artık (taraflar) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir. Bu söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır.”*³⁹ mealindeki ayetin metnini verdikten hemen sonra sebab-i nüzûl rivayetini şu şekilde vermiştir:

“Cahiliye döneminde aralarında kan davası olan iki kabile vardı ve bu kabilelerden biri diğerinden üstün olduğunu iddia ediyordu. Üstünlük taslayan kabile diğer kabileden birisi kendilerinden bir köle öldürürse diğer kabileden hür bir kişiyi, kadınlarından birisinin öldürülmesi durumunda karşı taraftan bir erkeği ve kendilerinden hür bir erkeğin öldürülmesine karşılık iki hür erkeği öldüreceklerine dair yemin etmişlerdi. Cahiliye döneminde meydana gelen bu olay İslamiyet'in gelmesi üzerine Rasûlullah'a (sas) arz edilince bu ayet nâzil oldu.”⁴⁰

Ayetin tefsirine sebab-i nüzûl rivayeti ile başlayan Nesefî, bu noktadan sonra ayetteki garip lafızları açıklamak suretiyle ayetin tefsirine devam etmiştir. Esbâb-ı nüzûlden yararlandığı birçok ayette bu yönleme başvuran Nesefî, tefsir edeceği ayetin metninin bazen tamamını, genellikle de bir kısmını verdikten sonra ayetin nüzûlüne sebep olarak gördüğü olayı, kişi veya grupları belirtip daha sonra ayetle alakalı açıklamalara geçmiştir.

Nesefî'nin ayetin tefsirinden sonra sebab-i nüzûl rivayetini vermesine örnek olarak *“Müminler, ancak Allah'a ve Resûlüne gönülden inanmış kimselerdir. Onlar, o peygamber ile ortak bir iş üzerindeyken ondan izin istemedikçe bırakıp gitmezler. (Resûlüm!) Şu senden izin isteyenler, hakikaten Allah'a ve Resûlüne iman etmiş kimselerdir. Öyle ise, bazı işleri için senden izin istediklerinde, onlar için Allah'tan başış dile; Allah mağfîret edicidir, merhametlidir.”*⁴¹ ayetinin tefsiri verilebilir. Nesefî, bu ayeti tefsir ederken önce ayetteki kapalılığı gidermek için “Toplumsal iş” terimine açıklık getirmiştir. Toplumsal bir iş için (harp, cihat, cuma ve bayram namazları vb.) bir araya gelindiği zaman izinsiz olarak meclisi terk etmekteki suçun büyüklüğünü göstermek maksadıyla Allah ve Rasûlüne imandan sonra üçüncü olarak izinsiz gitmemenin zikredildiğinden bahsetmiştir. Daha sonra dil bilgisi kuralları ile izinli gidenlerin imanlı kişiler olduğuna açıklık getirmiştir. Münafıkların mazeret gösterip bu tür faaliyetlerden kaçmasının Rasûlullah'ın (sas) şanından ve yüceliğinden bir eksikliğe sebep olamayacağını belirttiikten sonra tüm bu açıklamaları teyit edersesine sebab-i nüzûl rivayetini vermiştir.

Nesefî ayetin tefsirini “Denildiğine göre bu ayet münafıkların izinsiz olarak evlerine gittikleri Hendek Savaşı sırasında nâzil olmuştur.” diyerek sebab-i nüzûl rivayeti ile bitirmiştir.⁴²

38 Bkz., Vahidî, Esbâbü'n-Nüzûl, Furkân, Hâkka, İnsan, Tekvîr, Târık, Zilzâl, Âdiyât, Tekâsür, Kureyş, Mâ'ûn sureleri.

39 Bakara 2/178.

40 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1: 104.

41 Nûr 24/62.

42 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 2: 420.

Rivayetin, ayetin tamamı için değil de sadece bir kısmı için olduğuna dikkat çektiği durumlara “De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetersin.”⁴³ ayeti örnek gösterilebilir. Bu ayetin tefsirini yaparken Neseî, Rasûlullah'ın (sas) Mekke'yi fethettiği zaman ümmetine vaatte bulunduğu bir meseleyi şu şekilde rivayet etmiştir:

“Fars veya Acem denilen İran ile Rum mülkünün Müslümanların olacağını söyleyen Rasûlullah'ı (sas) işiten Yahudiler ve münafıklar alay etmişler ve kendisini hayal görmeye suçlamışlardı. Bununla yetinmeyip bir de büyüklükleri ile övünmeye başlayınca ayetin ‘وتعز من تشاء وتذل من تشاء’ ‘Dilediklerini yüceltirsın ve dilediklerini de alçaltırsın.’ kısmı nâzil olmuştur.”⁴⁴

Neseî, Vahidî'den verdiği bu sebab-i nüzûl rivayetinin ayetin tamamı için değil sadece bir bölümü için olduğunu belirtmiş, ayetin kalan kısımları için de başka rivayet nakletmemiştir.⁴⁵

Neseî, verdiği rivayet bir grup ayet için geçerli ise bu duruma da dikkat çekmiştir. Örneğin, sebab-i nüzûl olarak aktardığı rivayetin “Elif. Lâm. Mîm. Hayy ve kayyum olan Allah'tan başka ilah yoktur...”⁴⁶ ayetlerinin tamamı için geçerli olduğuna şu şekilde işaret etmiştir:

“Necran oğullarından altmış kişilik bir grup Medine'ye gelmişler ve kendi aralarında Hz. İsa (as) hakkında tartışmaya başlamışlardı. Hz. İsa'nın (as) Allah'ın oğlu olup olmadığına dair olan bu tartışmaya Rasûlullah da (sas) dahil oldu. Allah Teâlâ'nın (cc) üstün sıfatlarından ve Hz. İsa'nın (as) insani özelliklerinden bahseden Rasûlullah'ın (sas) konuşmasından sonra tartışma içerisinde olan Necran heyetindekilerin sesi kesildi. Bütün bu yaşananlar üzerine de bu surenin seksen küsur ayeti nâzil oldu.”⁴⁷

Neseî'nin bu şekilde aktardığı rivayetlerde ayetlerin sayısı farklılık göstermiştir. Bazen iki ayet için tek rivayet verirken bazen de art arda gelmiş bir grup ayetin tamamı için ortak sebab-i nüzûl rivayeti aktarmıştır.

Neseî'nin bir ayet için birden fazla rivayet verdiği örnekler de mevcuttur. Mesela, “Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun? Allah çok başıslayan, çok esirgeyendir.”⁴⁸ ayetinde birden fazla sebab-i nüzûl rivayeti verir:

“Rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sas) Mariye ile Hz. Aişe'nin nöbeti sırasında baş başa kalmıştı ve Hafsa (ra) bunu öğrenince Rasûlullah (sas) eşi Hafsa'dan bunu açığa vurmamasını istemişti. Hafsa (ra) ise yakın arkadaşı olduğu için Hz. Aişe'ye bu durumdan bahsetti.⁴⁹ Rasûlullah (sas) bunun üzerine onu boşadı ve kadınlarından ayrılıp yirmi dokuz gün boyunca Mariye'nin evinde kaldı. Bunun üzerine Cebrail (as) geldi ve Hafsa'nın (ra) çok namaz kılan ve çok oruç tutanlardan olduğunu ve Cennetteki eşlerinden olacağını bildirdi.⁵⁰

Ve yine rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sas) Zeynep b. Cahş'ın (ra) evindeyken bal şerbeti içmişti. Hz. Aişe ve Hafsa (ra) aralarında anlaşarak Rasûlullah'a (sas) kendisinden meğafir kokusu aldıklarını söylediler. Kötü kokmaktan hoşlanmayan Rasûlullah (sas) da kokunun, yediği balın

43 Âl-i İmrân 3/26.

44 Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, 1: 178.

45 Vahidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 100.

46 Âl-i İmrân 3/1-80.

47 Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, 1: 170.

48 Tahrîm 66/1.

49 Taberânî, *Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Doktor Abdullah b. Abdülmuhsin Rahteri, Muhammed Rıdvan Arkuşûsi (Mekke: Daru'l-Harameyn, 1995), 13.

50 Nîsâbü'rî, *Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, el-Müstedrek* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 4: 16.

toplandığı ağaçtan geldiğini düşündü ve artık bal yemeyeceğini söyleyerek kendisine balı haram kıldı.”⁵¹

Nesefî sebep-i nüzûl olarak gördüğü bu rivayetleri verdikten sonra ayetin manasının “Allah’ın senin için helal kıldığı cariyeyi veya balı neden kendin için haram kılıyorsun?” şeklinde olduğunu belirtmiştir.⁵²

Nesefî bu ayetin tefsirini yaparken sebep-i nüzûl olarak hem Buhârî’den hem de Hâkim en-Nîsâbûrî’den iki farklı rivayet vermiştir. Birden fazla rivayet verildiği durumlar için âlimlerin geliştirmiş olduğu kabul-red, tercih veya cem yöntemlerinden herhangi birisini kullanmadan ayetin iki farklı sebeple inmiş olabileceğini söyleyerek mükerreren nüzûl yöntemini tercih etmiştir.

Nesefî, genel olarak bir ayet için birden fazla nüzûl sebebi verdiği durumlarda hangi rivayeti tercih ettiğine dair bariz bir açıklama yapmamıştır. Rivayetlerden hangisini tercih ettiğine dair bilgiye kullandığı remizlerden ve kaynaklardan ulaşmak mümkündür.

Nesefî, aktardığı rivayetin surenin tamamının nüzûlüne sebep olduğu durumlarda bu hususu da belirtmiştir. Örneğin Hümeze suresinin tefsirini yaparken surenin tamamı için geçerli olan birbirinden farklı iki rivayet verdiği görülmektedir. İlk rivayette surenin insanları arkalarından çekistirmek ve onlara kendilerinde olmayan kusurları isnat etmek isteyen Ahnes b. Şurayk hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Meçhul mazi sîga ile verdiği ikinci rivayette ise surenin hakkında indiği kişilerin Ümeyye b. Halef ve Velid b. Muğire olduğunu belirttikten sonra bu çirkin işe yeltenen herkesin bu surenin muhatabı olduğunu belirterek sebep özel olsa bile hükmün genel olduğunu belirtmiştir.⁵³ Bunun yanında Kevser, Kâfirun ve Tebbet surelerinde de surenin bütünü için tek sebep-i nüzûl rivayeti vermiştir.

Nesefî, tefsirinde sadece Felak ve Nas sureleri ile sınırlı olarak iki sure için tek bir sebep-i nüzûl rivayeti de nakletmiştir. Felak suresini tefsir ettikten sonra Nas suresinin tefsirine geçmiş, surenin tefsiri bitmeden Rasûlullah’a (sas) yapılan sihir ve bu büyüün nasıl çözüldüğüne dair olayı aktararak iki surenin aynı sebeple nâzil olduğunu belirtmiştir.⁵⁴

3. 3. ESBÂB-I NÜZÛL RİVAYETLERİNİ TAKDİM TARZI

Bu bölümde Nesefî’nin *Medârikü’t-Tenzîl* isimli tefsirinde sebep-i nüzûl rivayetlerini verirken kullandığı lafızlar ve Kur’ân ilimleri açısından önem arz eden bazı özel meseleler açısından sebep-i nüzûl rivayetlerinden nasıl yararlandığı örneklendirilecektir.

3. 3. 1. ÖZEL İFADELERLE ESBÂB-I NÜZÛLÜ VERMESİ

Esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetlerde olayın nüzûl sebebi olduğunu belirtmek için kullanılan hususi lafızlardan bazıları o rivayetin sebep-i nüzûl olduğuna dair kesinlik belirtmektedir. “Ayetin nüzûl sebebi şu olaydır”, “Falan olay meydana geldi, bu yüzden şu ayet indi”, “Hz. Peygamber’e sorulan bir soru vardı, bu soru üzerine şu ayet indirildi” gibi ifadelerle aktarılan haberler verilen rivayetin sebep-i nüzûl olduğuna delalet eder. Rivayetin ayetin nüzûl sebebi oluşundan emin olunmadığı durumlarda ise meçhul mâzî kalıplarla rivayetin verilmesi müfessirin rivayetin sıhhati hakkındaki görüşüne işaret eder.⁵⁵

51 Buhârî, “Kitabü’t-Tefsir, 66”, 4914.

52 Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl*, 3: 415.

53 Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl*, 3: 545.

54 Buhârî, “Tıp”, 5763.

55 Demirci, “Esbâb-ı nüzûl”, *DİA*, 11: 360-362.

Rivayetlerin sıhhati hakkında bir fikir beyan etmeyen Neseî, onları tenkide tâbi tutmadan sadece nakletmekle yetinmiştir. Esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetleri aktarırken sahih ve makbul gördüğü rivayetleri kesinlik ifade eden malum mâzî sîgayla vermiş, rivayetın sıhhati hususundaki tercihini böylelikle ortaya koymuştur. En çok kullandığı malum sîgalar “ونزلت هره” , “ونزلت” , “ونزلت” , “ونزلت هره” olurken; daha ziyade sahih görmediği rivayetlerde kullandığı meçhul mâzî kalıplar “روى” ve “قيل” şeklindedir. Fakat bu meçhul kalıplarla rivayetleri verirken her zaman rivayetın zayıflığına işaret etmek için kullandığını söylemek güçtür. Çünkü bu kalıplarla başlayan bazı rivayetlerin sonu kesinlik ifade eden esbâb-ı nüzûl terimleriyle bitmiştir. Bazı rivayetleri bu kiplerle vermesine rağmen güvenilir kaynaklara atıf yapmıştır. Bu durumda denilebilir ki; rivayetın sonunda kesinlik ifade eden lafızlar bulunmadığı ve herhangi bir kaynağa atıf yapmadığı durumlarda kullandığı meçhul mâzî kalıplar, rivayetın zayıflığı ile alakalı bir işaret sayılabilir.

Mesela “Yara aldıktan sonra yine Allah’ın ve Peygamber’in çağrısına uyanlar (özellikle) bunların içlerinden iyilik yapanlar ve takvâ sahibi olanlar için pek büyük bir mükâfat vardır.”⁵⁶ ayetinin tefsirinde verdiği rivayetın sonunda yer alan kesinlik bildiren lafız, anlatılan olayın ayetin nüzûlüne neden olduğunu göstermektedir. Bu ayeti tefsir ederken Neseî, Uhud Savaşı sırasında yaşanan bir olayı nüzûl sebebi olarak vermiştir:

“Savaş meydanından ayrılan Ebû Süfyan ve arkadaşları bu ayrılıktan pişmanlık duyup geri dönmek ve savaşı sürdürmek isterler. Onların bu niyeti Rasûlullah’a (sas) ulaştıncaya onlara gözdağı ve korku verip ürkütme ve uzaklaştırmak maksadıyla hemen ashabını görevlendirir. Aralarında yaralıların da bulunduğu yetmiş sahâbe Medine’ye uzaklığı sekiz mil mesafe olan Hamra’ül-Esed denilen yere ulaşırlar. Allah Teâlâ’nın (cc) kalplerine korku saldığı müşrik ordusu Müslümanların karşısına çıkmaktan korkarlar ve kaçarlar. İşte bu ayet bu olay üzerine nâzil olmuştur.”⁵⁷

Neseî, Uhud Savaşı sırasında yaşanan bu olayın ayetin nüzûlüne sebep olan olay olduğuna dair herhangi bir ifade kullanmamıştır. Fakat rivayetın sonunda bulunan “ونزلت” tabiri rivayetın sebebi nüzûl olduğuna işaret etmektedir. Rivayetlerde zikredilen yer, şahıs ve zaman bilgilerinin net olması sebebiyle müfessirlerin bu lafızı kullanarak verdiği rivayetlerin hakikate en yakın haberler olduğunu söylemek mümkündür. Sıhhati hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmadığı bu rivayet için Neseî, Beyhakî’nin *Delailü’n-Nübüvve* isimli eserini kaynak göstermiştir.⁵⁸

Neseî’nin, rivayetın sonunda yer alan ve sebep-i nüzûle işaret eden lafza örnek olan bu ayetten sonra “Aralarından kendilerine bir uyarıcının gelmesine şaşkınlık ve kâfirler ‘Bu pek yalancı bir sihirbazdır! Tanrıları, tek tanrı mı yaptı? Doğrusu bu tuhaf bir şeydir!’ dediler.”⁵⁹ ayetinde ise sebep-i nüzûle işaret eden ifadeyi rivayetın başında vermeyi tercih ettiği görülmektedir:

“Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer’in İslamiyet’i kabul etmesi Müslümanları sevindirirken Kureyş zor durumda kalmıştı. Hemen şirkte en katı olanlardan yirmi beş kişi bir araya gelip Ebû Talib’in yanına gittiler ve Rasûlullah (sas) ile aralarında bir hüküm vermesini istediler. Ebû Talib kendisini çağırıp kavminin isteklerinden Rasûlullah’ı (sas) haberdar etti. İlahları hakkında kötü konuşmayı bırakmasını isteyen Kureyşlileri Rasûlullah (sas) Allah’tan başka ilah olmadığını söylemeye davet etti. Müşrikler bunun üzerine tanrıları tek bir tanrı yapmanın ne kadar acayip bir iş olduğunu söyleyip oradan uzaklaştılar ve bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”⁶⁰

56 Âl-i İmrân 3/172.

57 Neseî, *Medârikü’t-Tenzil*, 1: 232.

58 Beyhakî, *Delailü’n-Nübüvve*, 3: 317.

59 Sâd 38/4-5.

60 Neseî, *Medârikü’t-Tenzil*, 3: 38.

Tirmizi'yi⁶¹ kaynak göstererek aktardığı bu rivayette Neseфі “روی” lafzıyla söze başlamış, rivayetin sonunda sebab-i nüzûl rivayeti olduğuna işaret edecek herhangi bir lafız kullanmamıştır. Burada, meşhur bir haber olduğunu düşündüğü için rivayetin sıhhat derecesine işaret edecek bir lafız kullanmamış olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

Yine aynı şekilde meçhul bir lafızla başladığı “Gördün mü arkasını döneni? Azıcık verip sonra vermemekte direneni?”⁶² ayetinin tefsirinde Neseфі, İbn-i Abbas'ın: “Bu ayet imandan sonra küfre giren kişi hakkındadır.” dediğini belirtmiş, rivayetdeki kapalılığı gidermek için ise “Denildi ki” diye söze başlayarak ayetin hakkında nâzil olduğu kişinin Velid b. Muğire olduğunu haber vermiştir: “Velid İslamı kabul ettiği zaman kâfirlerden birisi onu kınamış ve atalarının dinine geri dönmesini istemişti. Velid Allah'ın azabından korktuğu için geri dönemeyeceğini söyleyince adam, malının bir kısmını vermesi koşuluyla Allah'ın azabını yüklenebileceğini belirtmiş ve Velid de bunu kabul etmişti. Anlaştıkları miktarın bir kısmını veren Velid, cimriliğinden dolayı ödemesi gereken paranın tamamını ödememiş ve hakkında bu ayet nâzil olmuştur.”⁶³

Neseфі İbn-i Abbas'tan verdiği bu sebab-i nüzûl rivayetindeki kapalılığı gidermek için “قیل” lafzıyla bir rivayet daha vermiştir. Bu şekilde ayetin kimin hakkında indiğine dair açıklık getirmeye çalışmıştır. Rivayetin başında kullanmış olduğu meçhul sîga, müfessirlerin sıhhatinden emin olmadıkları rivayetleri naklederken kullandıkları ifadelerdendir. Rivayetin başında veya sonunda kesinlik ifade eden herhangi bir lafız kullanmadığı için Neseфі'nin, meçhul kiple verdiği bu rivayetin sıhhatinden tam emin olmadığını söylemek mümkündür.

Neseфі'nin tefsirinde ayetin nâzil olma nedeni olarak gördüğü birtakım olayları anlatıp bu olayın sebab-i nüzûl olduğunu belirtmediği durumlara da rastlamak mümkündür. Sebab-i nüzûl olduğuna işaret edecek herhangi bir lafız kullanmadan verdiği ve tefsirin içerisinde kendi yorumu olduğu hissini veren bu tür durumlar oldukça fazla yer almaktadır.

Mesela Neseфі, İbranice ve Süryanice'de sövgü ve küfür anlamlarında kullanılabilen bir kelime olan “راعنا” kelimesini kullanarak Rasûlullah (sas) ve dinle alay edip eğlenen Yahudilerden bahsettiği “Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirirler, dillerini eğerek, bükerek ve dine saldırarak (Peygamber'e karşı) 'işittik ve karşı geldik', 'dinle, dinlemez olası', 'râinâ' derler. Eğer onlar 'işittik, itaat ettik, dinle ve bizi gözet' deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat küfürleri (gerçeği kabul etmemeleri) sebebiyle Allah onları lanetlemiştir. Artık pek az inanırlar.”⁶⁴ ayetinin tefsirinde bu metodu kullanmıştır. Neseфі ayeti tefsir ederken “راعنا” kelimesinin manasının “Bizi gözettığın takdirde seninle konuşalım.” gibi bir anlam da ifade edebileceğini söyler. Diğer taraftan bu tür kelimeleri seçmekteki gayelerinin görünürde saygı ve hürmet içeren bu ifadeleri kullanır gibi yaparak aslında hakaret etmek ve aşağılamak olduğundan bahseder.⁶⁵ Olaylara sanki kendi şahit olmuş gibi bir tavırla ayetin iniş sebebini açıklayan Neseфі, bu olayın sebab-i nüzûl olduğuna dair hiçbir lafız ve işaret kullanmamıştır.

Ayetin muhatabının belirlenmesi ayetin mesajının doğru anlaşılması açısından önemli bir husustur. Bu yüzden müfessirler bu konuya önem vermişlerdir. Ayetin haklarında nâzil olduğu kişiler ve ayetin muhatabı olan toplulukların bilinmesi maksadıyla Neseфі de, tefsirinde sebab-i nüzûl rivayetlerini verirken bu rivayetlerin hakkında indiği kişi ve toplulukları belirtme yoluna

61 Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir, Mahmud Fuat Abdülbaki, İbrahim Atve İvaz (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), “Kitabü't-Tefsir, 38”, 3232.

62 Necm 53/33-34.

63 Neseфі, *Medârikü't-Tenzil*, 3: 326.

64 Nisâ 4/46.

65 Neseфі, *Medârikü't-Tenzil*, 1: 272.

sıkça başvurmuştur. Bu topluluklar arasında Yahudiler, İsrailoğulları, Necran Hristiyanları, Ehl-i Kitap, müşrikler, münafıklar, bedeviler gibi aidiyet belirten topluluklar mühim bir yer teşkil eder. Bunun yanı sıra Uhud şehitleri, Mekke'de kalanlar, zekâta karşı çıkanlar vb. gibi yaşanan bir olay dolayısıyla bir araya gelmiş topluluklar da haklarında ayet inen gruplardır. Bazen de ayetlerin tek bir kişi hakkında indiği vâkî olmuştur. Bu gibi durumlarda da müfessir, hakkında ayet nâzil olmuş kişiyi belirtme yoluna gitmiştir.

Bu konuyla ilgili olarak verilebilecek örneklerden birisi “Kendilerine yazık eden kimselere melekler, canlarını alırken: ‘Ne işte idiniz!’ dediler. Bunlar: ‘Biz yeryüzünde çaresizdik.’ diye cevap verdiler. Melekler de: ‘Allah’ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!’ dediler. İşte onların barınağı cehennemdir; orası ne kötü bir gidiş yeridir.”⁶⁶ ayetidir. Neseî'nin tefsirinde belirttiğine göre bu ayet Müslüman oldukları ve hicret kendilerine farz olduğu halde Mekke'den Medine'ye hicret etmeyenler için nâzil olmuştur. Bu emre uymadıkları gibi müşriklerle beraber Müslümanlara karşı savaşmışlar, mürted olup dinden dönmüşler ve kâfir olarak öldürülmüşlerdir.⁶⁷

Ayetlerin muhatabı olan kişi ve grupların belirlenmesi meselesine önem veren Neseî'nin ayetlerin nâzil olduğu zaman ve mekânların belirlenmesi için de bir gayret içerisinde olduğu görülmektedir. Bu minvalde Neseî, “Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir.”⁶⁸ ayetini tefsir ederken bahsi geçen biâtın Biâtü'r-Rıdvan olduğunu açıklamıştır. Müslümanların umre niyetiyle Mekke'ye gitmek üzere yola çıkıp Hudeybiye'de konakladıkları sırada Hz. Osman'ın barış maksadıyla geldiklerini söylemek için gittiği Mekke'de esir alınması ve öldürüldü haberinin gelmesi üzerine yapılan biât olduğunu da belirtmiştir.⁶⁹

Neseî bu ayetin tefsirinde sebep-i nüzûl rivayetini Taberî'yi⁷⁰ kaynak göstererek vermiştir. Bahsi geçen biâtın Rıdvan Biâtı olduğunu belirterek ayetin nâzil olduğu zamanın Hudeybiye yılı olduğuna işaret etmiş olmaktadır. Her ne kadar Hudeybiye yılında nâzil olduğunu belirtmek suretiyle ayetin iniş zamanı tam olarak açıklanmasa da bu sayede belirlenebilir bir tarih kaydı düşünülmüş olmaktadır.

3.3.2. BAZI ÖZEL MESELELER AÇISINDAN ESBÂB-I NÜZÛLÜ DEĞERLENDİRMESİ

Neseî kendinden önce gelen dirayet tefsiri müfessirleri gibi, ayetlerdeki kapalılıkları gidermek için dil ve belagat kurallarına sıkça başvurmuştur. Sebeb-i nüzûl rivayetlerinde de bunun örneklerini görmek mümkündür. “Ey iman edenler! Siz de Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın. Nihayet Allah onu, dedikleri şeyden temize çıkardı. O, Allah yanında şerefli idi.”⁷¹ ayeti, Rasûlullah'ın (sas) evlatlığı olan Zeyd ve karısı Zeynep ile onların haklarında konuşan kişiler hakkında nâzil olmuştur. Neseî, verdiği rivayetle ayetin metninde yer alan “ﻻ” harfinin kullanım alanlarının ismi mevsûle ya da mastar olduğunu belirtmiştir. Her iki kullanımda da maksadın, kastedilen ayıplı işin içeriğinden temize çıkarmak olduğuna dikkat çekmiştir. Musa'yı (as) inciten Karun'un sözlerinden veya kardeşi Harun'u (as) öldürdüğüne dair ithamlardan kurtaran Allah Teâlâ'nın (cc), Rasûlullah'ı (sas) temize çıkardığı gibi Musa'yı (as) da beraat ettirdiğini gramer kurallarına başvurarak açıklamıştır.⁷²

66 Nisâ 4/97.

67 Neseî, Medârikü't-Tenzil, 1: 293.

68 Fetih 48/18.

69 Neseî, Medârikü't-Tenzil, 3: 280.

70 Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 9: 62.

71 Ahzâb 33/69.

72 Neseî, Medârikü't-Tenzil, 3: 46.

Nüzûl sebebi bilinen umum lafızlı ayetin hükmünün umumi mi, hususi mi olduğu konusu fıkıh âlimleri arasında ihtilaflıdır. Âlimlerin çoğunluğu, bu konuda sebebin hususiliğinin değil lafzın ifade ettiği umumi mananın geçerli olduğu görüşündedir. Bu kuralı benimseyenler için sebab-i nüzûl hem ayetin nüzûlüne sebep olan hadiseyi hem de benzer durumlarda uygulanacak olan hükmü bildirir. Bazı âlimler bu görüşe karşı çıkmış ve nâzil olan ayet tahsis içerdiği için, hangi şahıs veya olay hakkında indirilmişse hükmün de o olay veya kişi için sınırlı olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Buna göre tahsis içeren ayetin hükmünün benzer durumlara uygulanabilmesi için kıyas yoluna gidilmesi gerekir. Fakat bu fikir İslam âlimlerinin çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir.⁷³

Nesefî de bu konuda cumhurun görüşünü benimsemiş, “Naslarda sebebin hususiliğine değil umumiliğine itibar edilir.” diyerek sebab-i nüzûl rivayetlerini değerlendirmiş ve özel sebeplerden umumi hükümler çıkarmıştır.

Mesela Nesefî, “Allah’ın mescidlerinde O’nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zâlim kim vardır! Ashında bunların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir. (Başka türlü girmeye hakları yoktur.) Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük azap vardır.”⁷⁴ ayetinin tefsirinde yer alan ifadenin hükmünün genel, yeryüzündeki tüm mescitler için geçerli bir hüküm olduğunu belirtmektedir. Ayetin nüzûl sebebi olarak Hristiyanların Beyt-i Makdis’e eza verecek şeyler atmak suretiyle insanların Mescid-i Aksâ’da namaz kılmalarına mâni olmaları ve onlara rahatsızlık vermelerini göstermiştir. İkinci bir rivayet olarak bu ayetin Hudeybiye senesinde Rasûlullah’ın (sas) Mescid-i Harâm’a girişine engel olmaları üzerine nâzil olduğunu belirtmiştir. Men etme olayı sadece bir mescitle; Mescid-i Aksâ veya Mescid-i Harâm ile ilgili olsa da ayette “مساجد الله” kelimesi çoğul olarak “Allah’ın mescitleri” şeklinde kullanılmıştır.

Bu durumda da ayette belirtilen sebep tek olsa da hükmün umumi olduğunu ve yeryüzündeki tüm mescitler için geçerli olduğunu söylemiştir. Yine başka bir durumda Hümeze Suresi’nde arkadan çekiştirmeyi adet haline getiren Ahnes b. Şerik hakkında nâzil olan ayetin de⁷⁵ nüzûl sebebi özel olsa da mana olarak umumi olduğu ve bu işi âdet haline getiren herkes için geçerli kılındığı yorumunu yapmıştır.⁷⁶

İslâm âlimleri arasında öteden beri ihtilaf konusu olan meselelerden biri de “nesh” meselesidir. Şâri tarafından konulmuş bir hükmün daha sonra yine şâri tarafından bir delile bağlı olarak kaldırılması manasına gelen nesh konusunda âlimler, İslâm’ın daha önceki şeriatlar söz konusu olduğunda bunların tamamını veya kısmi olarak bazı hükümlerini yürürlükten kaldırdığına dair ittifak halindedir. İhtilaf konusu olan, nüzûl sürecinde ayetlerin hükmünün kaldırılıp kaldırılamayacağı meselesidir. Neshi kabul edenler tedricilik kaidesine uygun olduğu için az sayıda ayetin hükmünün kaldırılmasının mümkün olduğunu ileri sürerken, kabul etmeyenler bu kabulün Kur’ân’ın hükmünün iptali demek olduğunu söyleyerek karşı çıkmışlardır.⁷⁷ Bakara Suresi’nin 106. ayetinin tefsirinde bu konu ile alakalı görüşünü açıklayan Nesefî, nesh konusunun mümkün olduğunu düşünse de Kur’ân’da nesh edilmiş ayetleri çoğaltmak gibi bir uğraş içine girmemiştir. Bazı durumlarda ayetin nesh edildiğine dair fikrini esbâb-ı nüzûl ile desteklemiştir. Bunun yanında itimada şayan görmediği rivayetlerde de meçhul sîga kullanarak rivayetin sıhhat yönünden zayıflığına dikkat çekmiştir.

⁷³ Demirci, “Esbâb-ı nüzûl”, *DİA*, 11: 360-362.

⁷⁴ Bakara 2/114.

⁷⁵ Hümeze 104/1.

⁷⁶ Nesefî, *Medârikü’t-Tenzil*, 1: 78.

⁷⁷ Abdurrahman Çetin, “Nesih”, *DİA*, 32: 579-581.

Müfessirin nesih konusu açısından değerlendirdiği ayetlerden biri “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır...”⁷⁸ ayetidir. Neseî bu ayeti tefsir ederken “İyilikten asıl maksat yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmek değildir.” hitabının Ehl-i Kitaptan Yahudi ve Hristiyanlara olduğunu belirtmekte ve bunun nedenini şu şekilde açıklamaktadır: “Çünkü Yahudilerin Beyt-i Makdis’in batı yönünü kible olarak kullanmalarının aksine Hristiyanlar Beyt-i Makdis’in doğu tarafına yöneliyorlardı. Her iki grup, doğruyu kendilerinin yaptığını iddia ediyorlardı. Kendi kiblelerine dönmekle asıl iyiliğe kavuşacaklarını ileri sürüyorlardı. Bu ayetin nâzil olmasıyla birlikte Allah Teâlâ (cc) Ehl-i Kitap’a kible olarak tayin ettikleri yönlerin gerçek kible olmadığını bildirmiştir. Bunun neticesinde artık onların inançlarının bir hükmünün kalmadığı kesinleşmiştir. Bu ayetin nüzûlüyle onların kiblelerinin hükmü yürürlükten kaldırılmıştır.”⁷⁹

Neseî, esbâb-ı nüzûle tefsirinde yer verirken bu rivayetleri bazen de hüküm çıkarmada delil olarak kullanmıştır. Hüküm çıkarmak için esbâb-ı nüzûle çok sık başvurmasa da önemine binaen bu konunun örneklendirilmesinde fayda görülmektedir. “Şüphe yok ki, Safa ile Merve Allah’ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah’ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Her kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir.”⁸⁰ ayetiyle alakalı sebep-i nüzûl rivayetinde cahiliye döneminde bir kadın ve erkeğin Kâbe’nin içinde zina işledikleri için puta dönüşmeleri ile ilgili bir olayı anlatır: “Bu putlardan biri Safa tepesine diğeri Merve tepesine konulmuş ki insanlar ibret alsın. Aradan geçen zaman içinde bunlara tapılmak suretiyle Allah’a şirk koşulmaya başlanmış. Cahiliye dönemi insanları da bu putları say esnasında mesh edermiş. İslamiyet gelince bu putlar kırılmış fakat Müslümanlar putların eski mekânında say yapmaktan çekinmişler. Günah işleme korkusu onları rahatsız etmiş. İşte bu ayet Müslümanların bu husustaki endişelerini gidermek için nâzil olmuştur.”

Neseî, ayette kullanılan “فلا جناح” ifadesinin bu noktaya işaret ettiğini belirterek İmam Malik ve İmam Şâfi’nin say yapmanın haccın bir rüknü olmadığına dair söylediklerinin delilinin bu rivayet olduğunu söyler.⁸¹

Neseî ayetin tefsirini yaparken sebep-i nüzûl olarak verdiği bu rivayeti hüküm çıkarmaya delil olarak kullanmıştır.

SONUÇ

Dirayet tefsirlerinin en meşhurlarından biri olan *Medârikü't-Tenzîl*'de Neseî, Ku'rân'ın anlaşılması yolunda çok mühim bir yere sahip olan esbâb-ı nüzûle gereken önemi vermiştir. Neseî, bu eserinde neredeyse rivayet tefsirleri ile yarışacak miktarda sebep-i nüzûl rivayetini, tefsirinden yararlanmak isteyen insanların istifadesine sunmuştur. Bununla birlikte bu tutumu onu her ayet için bir sebep bulma mecburiyetine de götürmemiştir. Bazı surelerin tamamı için sebep-i nüzûl rivayeti vermediği de olmuştur.

Neseî tefsirini yazarken kendisinden önce yaşamış olan âlimlerin eserlerinden mümkün olduğunca istifade etmiştir. Muteber tefsir kaynaklarının yanı sıra sahih hadis kitapları ve müstakil esbâb-ı nüzûl eserlerine sık sık başvurmuştur. Kaynaklarının isimlerini ayetin tefsiri içinde zikretmeyip, dipnotta belirtme yolunu tercih etmiştir. Kullandığı rivayetlerde senetleri hafzetmiş, bazı durumlarda ilk râvinin ismini vermekle yetinmiştir. Rivayetlerin sıhhat dereceleri

⁷⁸ Bakara 2/177.

⁷⁹ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1: 103.

⁸⁰ Bakara 2/158.

⁸¹ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1: 97.

hakkında bir yorum yapmamış fakat kimi zaman sıhhatinin zayıflığına işaret eden başka kaynaklara yönlendirme hususunda itinalı davranmıştır. Cumhurun ittifak halinde olduğu sebeb-i nüzûl rivayetlerini verirken bu ittifaka özellikle dikkat çekmiştir.

Rivayetleri verirken takip ettiği metotlar çok çeşitlidir. Kendisinden önceki müfessirlerin faydalandığı metotların birçoğunu Neseî de kullanmıştır. Ayetin tefsirine başlamadan önce rivayeti vermeyi tercih ettiği gibi tefsiri bitirdikten sonra son cümle olarak nüzûl sebebini verdiği zamanlar da olmuştur. Kimi zaman ayette açıklanması gereken bir kavramı açıkladıktan sonra sebeb-i nüzûl rivayetini vermiş, daha sonra ayetin tefsirine devam etmiştir. Tek bir ayet için nüzûl sebebi verdiği durumlar olduğu gibi birden fazla ayet ve ayet grupları için tek sebeb-i nüzûl rivayeti aktardığı örnekler de mevcuttur. Bazen bir sure için tek rivayet verirken Felak ve Nas surelerinin ikisi için ortak bir nüzûl sebebi nakletmiştir. Bir ayetle ilgili tek sebeb-i nüzûl verdiği de birden fazla rivayet verdiği de görülmüştür. Birden fazla rivayet verdiği ayetler için kesin bir tercih belirtmemiş, bu rivayetlerden bazılarını tercih ettiğine dair işaretler vermiştir.

Esbâb-ı nüzûlün kesinliğine işaret eden lafızları Neseî de kullanmıştır. Rivayetleri verirken esbâb-ı nüzûl rivayeti olduğuna dair kesin kanaate sahip olduğu zaman malum sîga tercih etmiş, sıhhatinden emin olmadığı durumlarda meçhul kiplerle zayıflığa işaret etmiştir. Fakat meçhul lafızlarla başladığı her rivayetin sıhhatinin zayıf olduğunu söylemek biraz zordur. Çünkü meçhul ile başladığı bazı rivayetlerin sonunda kesinlik ifade eden malum kiplerin kullanımı mevcuttur. Bu durumda meçhul kip ile başlayıp kesinlik ifade eden lafızlarla bitmeyen ve herhangi bir kaynağa dayandırılmayan rivayetler için zayıflıktan söz etmek daha gerçekçi olacaktır.

Dil ve belagat kurallarını tefsirinde fazlaca kullanan Neseî, esbâb-ı nüzûl rivayetlerinde de bu kurallara yer vermiştir. Hüküm çıkarmak için esbâb-ı nüzûle başvurduğu da görülmüştür. “Sebebin hususiliğine değil hükmün umumiliğine hükmedilir.” prensibini benimsediğini her fırsatta belli etmiş ve ayetlerden çıkarılan hüküm ve müjdelerin tüm müminler için geçerli olduğunu sık sık dile getirmiştir. Önceki şeriatlerin kaldırılması mümkün olduğu gibi nüzûl döneminde bazı ayetlerin hükümleri de değişebilir prensibince hareket etmiş ve bu doğrultuda değerlendirmeler yapmıştır. Fakat bu görüşü nedeniyle Kur’ân’da nesh edilen ayetlerin sayısını çoğaltmak gibi bir çaba içerisine girmemiştir. Aksine zayıf rivayetlerle bu hususta hüküm çıkarmaya çalışanlara şiddetli tepkiler vermiştir.

Tüm bu verilerden hareketle Neseî’nin dirayet tefsirleri kategorisinde yer alan *Medârikü’t-Tenzîl* isimli tefsirinin esbâb-ı nüzûl açısından son derece doyurucu rivayetleri ihtiva ettiğini söylemek mümkündür. Müfessir eserinde hem rivayetlere yer vermek hem de ayetlerde izaha ihtiyaç duyulan hususlarda gereken açıklamaları yapmak suretiyle akıcı ve kolay okunur bir eseri tüm insanlığın istifadesine sunmuştur.

KAYNAKÇA

- Aldemir Halil. "Esbâb-ı Nüzûl rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Geliştirilen Çözüm Yollarının Tahlili", *Ekev Akademi Dergisi*, 15, (2011): 155.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Abdillâh b. Musa. *Delâilü'n-Nübüvve*. nşr. Doktor Abdülmuti Kalabi. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988.
- Bırışik Abdülhamit. "Tefsir", *DİA*, 40: 281-290. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *el-Câmi'u's-sahih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en- Nâsır. 9 Cilt. Riyad: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Cerrahoğlu İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1996.
- Cerrahoğlu İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Çetin Abdurrahman. *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*. 2. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Demirci Muhsin. "Esbâb-ı Nüzûl," *DİA*, 11: 360-362. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Demirci Muhsin. *Kur'ân ve Yorum*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- Demirci Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.
- Işık Mustafa Ali. "*Hazin Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl*". Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Karaman, Hayrettin- Özek, Ali- Dönmez, İbrahim Kâfi- Çağrı, Mustafa- Gümüş, Sadrettin- Turgut, Ali. *Kur'ân-Kerim ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî. *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*. nşr. Fazıl Hak bin Abdülkadir Nergis- Abdülaziz bin İdris Ençakar. İstanbul: Dâru Yâsîn, 2012.
- Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü'rî. *el-Müstedrek*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990.
- Serinsu Ahmet Nedim. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*. İstanbul: Şule Yayınları, 1994.
- Subhî Salih. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 15. Baskı. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1983.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî. *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 2002.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *Mu'cemü'l-Evsat*. thk. Doktor Abdullah b. Abdülmuhsin Rahteri- Muhammed Rıdvan Arkusûsi. Mekke: Daru'l-Harameyn, 1995.
- Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *Sünenü't-Tirmizî*. nşr. Ahmed Muhammed Şakir- Mahmud Fuat Abdülbaki- İbrahim Atve İvaz. 5 Cilt. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- Vahidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *Esbâbü'n-Nüzûl*, 3. Baskı. Demmam: Daru'l-Islah, 1992.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1985.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî. *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl*. Beyrut: Daru'l Kitâbi'l-'Arabî, 1407.

Zerkânî, Muhammed Abdülazim. *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

